

УДК 330.8

ОГЛЯД БАЗОВИХ ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

КОЛОДІЙ Світлана Кузьмівна,

аспірант

ДВНЗ «Університет банківської справи»

e-mail: kolodii_svetlana@ukr.net

Анотація. *Присвячено оглядові та систематизації сучасних базових теоретичних концепцій державного регулювання доходів населення.*

Розглянуто кейнсіанський підхід до регулювання доходів населення, концепцію представників неокласичного напрямку стосовно формування доходів населення та регулювання їхнього рівня, а також підхід інституціонального напрямку сучасної економічної теорії до ролі держави в економічному житті та формуванні доходів населення.

Ключові слова: *державне регулювання доходів населення, кейнсіанство, некейнсіанство, посткейнсіанство, неокласичний напрям економічної теорії, монетаризм, теорія економіки пропозиції, інституціоналізм, неоінституціоналізм, новий інституціоналізм.*

Постановка проблеми. Сьогодні ми бачимо багато перетворень, що відбуваються в соціально-економічному просторі нашої країни і багатьох інших країн світу. Багато з них викликано процесами глобалізації та інтенсивним науково-технічним розвитком, що призводять до суттєвих змін у структурі економіки, організації економічних процесів і розвитку економічних відносин як усередині країни, так і за її межами. Але, поряд з усіма змінами, є багато питань, проблем, що виникли досить давно, але залишаються гострими і сьогодні. Одним із них є питання добробуту кожної людини, якості та рівня її життя, пов'язане з проблемою формування доходів населення. Отримання людиною гідних доходів є запорукою її всебічного розвитку. Реалізація і розширення можливостей кожної людини може мати місце тільки тоді, коли вона є вільною та має певний рівень доходу, що надає їй можливість творчо розвиватися, а не замислюватися на тим, як заробити на потрібні для життя продукти. Тому питання формування

Аннотация. *Посвящено обзору и систематизации современных базовых теоретических концепций государственного регулирования доходов населения. Рассмотрены кейнсианский подход к регулированию доходов населения, концепция представителей неоклассического направления относительно формирования доходов населения и регулирования их уровня, а также подход институционального направления современной экономической теории к роли государства в экономической жизни и формировании доходов населения.*

Ключевые слова: *государственное регулирование доходов населения, кейнсианство, некейнсианство, посткейнсианство, неоклассическое направление экономической теории, монетаризм, теория экономики предложения, институционализм, неоинституционализм, новый институционализм.*

і регулювання доходів населення є досить актуальними для нашого сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій. Уперше цілісну систему поглядів на проблеми розподілу доходів сформулювали представники класичної школи політекономії А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Ж. Б. Сей, і Дж. С. Мілль [1]. Вони показали природу виникнення основних груп доходів, розробили перші теорії заробітної плати, дискутували щодо її рівня, підняли питання розподілу та перерозподілу доходів. Далі питання регулювання доходів населення досліджували представники різних напрямів економічної теорії. Революційною в цьому сенсі була теорія Дж. М. Кейнса, яка обґрунтувала необхідність державного регулювання економічних процесів і, зокрема, доходів населення.

Сьогодні питанням формування доходів населення, проблемам бідності та диференціації доходів присвячується багато уваги. Російський економіст Р. Нуреев велику увагу приділяє процесові формування доходів населення та проблемам

бідності у країнах, де відбулися трансформаційні зміни [2]. Питанням формування доходів населення, якості та рівня життя присвячені роботи лауреата Нобелівської премії 2015 року А. Дітона [3].

Питання державного регулювання доходів населення, їх формування і розподілу в Україні досліджують у своїх роботах сучасні вітчизняні науковці: Н. В. Федірко, Л. А. Годієнко, О. А. Кролевець, З. В. Приймак [4—7].

Приймаючи до уваги наявні дослідження питань державного регулювання доходів населення, треба відмітити, що проблема розроблення ефективних напрямів і методів регулювання доходів населення залишається досить актуальною та потребує дальшого дослідження.

Метою дослідження в рамках статті є огляд і систематизація базових теоретичних концепцій стосовно необхідності та способів державного регулювання доходів населення.

Виклад основного матеріалу. Функціонування ринкового механізму господарювання, процеси глобалізації та інтеграції, науково-технічний прогрес формують такі умови, в яких державне регулювання доходів населення стає необхідною передумовою розв'язання проблем диференціації доходів, бідності населення, забезпечення добробуту в суспільстві. Сучасна економічна наука, урахувавши тенденції економічного розвитку, приймає до уваги ці особливості та формує певне ставлення до механізмів державного регулювання процесів формування доходів населення.

Економічна наука сьогодні представлена трьома основними напрямками — це кейнсіанство, неокласика та інституціоналізм. Ці напрями суттєво відрізняються одне від одного особливостями методологічних принципів, що покладені в основу досліджень, предметом та об'єктами досліджень, визначенням ролі держави в економічних процесах і ступеня державної регламентації господарської діяльності. Розглянемо особливості формування і напрями державного регулювання доходів населення з позицій одного з ортодоксальних напрямів сучасної економічної теорії — кейнсіанства.

Під ортодоксальним кейнсіанством прийнято розуміти три основні його напрями:

- 1) концепція Дж. М. Кейнса;
- 2) неокейнсіанство;
- 3) посткейнсіанство.

1. Основу концепції державного регулювання економіки в цілому і доходів населення зокрема

заклав Дж. М. Кейнс, який в умовах економічної кризи 1929—1933 років запропонував перенести увагу на фактори, що впливають на сукупний попит. Для забезпечення «ефективного попиту» вчений звернув увагу на необхідність державного регулювання економічних процесів. Дж. М. Кейнс вважав, що шляхом впливу на норму відсотка, стимулювання схильності до споживання та інвестування, політики перерозподілу доходів держава має можливість ефективно впливати на величину сукупного попиту, від якого залежить рівень національного доходу або рівень виробництва. Забезпечення ефективного, тобто платоспроможного попиту, є свого роду інвестицією у виробничий процес. Адже рівень виробництва залежить від реальних витрат, що їх здійснюють учасники ринку, а обсяг реальних витрат — від сукупного попиту. Сукупний попит, таким чином, представлений двома складовими — попитом на споживчі товари і попитом на капітальні блага, тобто на інвестиції. Вихідну роль у концепції Дж. М. Кейнса відіграють стимулювання і забезпечення саме споживчого попиту, іншими словами — забезпечення доходів населення, який стане передумовою розвитку інвестицій і виробництва. У цьому аспекті важливою є політика перерозподілу доходів на користь найменш забезпечених груп населення, що була обґрунтована Дж. М. Кейнсом на основі «основного психологічного закону» і концепції мультиплікатора.

2. Американські неокейнсіанці (С. Харіс, Е. Хансен, Дж. Кларк та ін.) зосередились на дослідженні проблем забезпечення економічного росту і доходів населення, які в довготривалому періоді здатні забезпечити повну зайнятість. Регулятивними засобами вони пропонували зростання державних витрат у формі позик і стимулювання з боку держави інвестицій, які стануть основою для формування ефективного попиту.

Доповнивши теорію мультиплікатора Дж. М. Кейнса концепцією акселератора, неокейнсіанці довели, що приріст доходів здатен породжувати приріст інвестицій. У довгостроковій перспективі зростання «схильності до споживання» призводить до мультиплікативного зростання доходів у суспільстві.

Розвиваючи концепцію державного регулювання економіки та, зокрема, доходів населення, неокейнсіанці розробили концепцію «вбудованих стабілізаторів», які залежно від етапу циклічного розвитку економіки автоматично діють, стримуючи, чи, навпаки, стимулюючи

ділову активність, підтримуючи певний рівень доходів у суспільстві. На протипагу концепції розроблення директивних планів запропонували більш ліберальну систему індикативного планування, яка дозволяє здійснювати економічний розвиток з урахуванням усіх економічних інтересів у суспільстві.

3. Посткейнсіанці (Дж. Робінсон, Н. Калдор і П. Сраффа) особливу увагу приділяли питанням зростання і нерівності розподілення доходів. Вони вважали, що для досягнення величини ефективного попиту варто звернути увагу на механізми формування заробітної плати як одного з основних чинників його формування, а також брати до уваги не тільки економічні, а й соціальні процеси. Саме в нерівномірності і несправедливості розподілу національного доходу посткейнсіанці вважали причину недостатнього попиту, який трансформується в недоотриманні доходів та їх диференціацію. Нерівномірність і несправедливість у розподілі пояснюють два чинники:

- дія сил ринкового механізму функціонування;
- соціальні та політичні рішення і традиції.

Для розв'язання наявної проблеми забезпечення «ефективного попиту» посткейнсіанці пропонують провести певні соціальні реформи і наголошують, що держава в регулюванні доходів повинна брати на себе тільки ті функції, які не здатна виконати ринкова система. У цьому сенсі одним з основних засобів розв'язання проблем безробіття та інфляції вони бачать державне регулювання заробітної плати.

Узагальнивши наведені вище теорії представників кейнсіанського напрямку, зауважимо, що вони є прибічниками активної участі держави в регулюванні соціально-економічних процесів, підкреслюючи обмежену можливість ринкового механізму до саморегулювання. Основні напрями державного регулювання пов'язують зі стимулюванням сукупного попиту за рахунок бюджетної політики (зростання державних витрат), політики перерозподілу доходів (частіше на користь найменш забезпечених верств суспільства), інвестиційної політики, удосконалення соціальної політики та державного регулювання заробітної плати.

На відміну від кейнсіанців, в основі методології неокласиків лежить принцип економічної свободи, яку вони передусім убачають у свободі економічної діяльності від державного регулювання.

Отже, визначимо місце і роль держави в регулюванні доходів населення з погляду представників неокласичного напрямку економічної науки.

В основі механізму регулювання доходів населення, з позиції неокласиків, лежить продуктивність факторів виробництва, а основним принципом розподілу доходів є економічна ефективність. Керуючись концепцією факторних доходів, кожен учасник економічних відносин має певний фактор виробництва, який приносить йому дохід, розмір якого залежить від граничного внеску в сукупний дохід. Представники неокласики вважали, що саме такий розподіл є справедливим для всіх учасників ринку. Але, як показує практика, ринок не завжди працює досконало, унаслідок чого економічна ефективність не забезпечує соціальної справедливості розподілу доходів. Тому сьогодні неокласики визнають певну необхідність державного регулювання процесу формування доходів у суспільстві.

У нашому дослідженні ми сконцентруємо увагу на концепціях тих теоретичних шкіл неокласики, які, на нашу думку, розробили найбільш змістовні та практично значущі теорії державного регулювання доходів населення, до них ми відносимо: 1) теорію економіки пропозиції та 2) чиказьку школу неолібералізму — монетаризм.

1. Теорія економіки пропозиції є однією із сучасних теорій неокласики, представники якої (А. Лаффер, М. Фелдстайн, Р. Ріган та ін.) пропонують для розв'язання проблем економічного розвитку і забезпечення добробуту населення звернути увагу на чинники, що визначають пропозицію. Вони є авторами практичних рекомендацій, які направлені на зниження податків і соціальних витрат. Серед методів державного регулювання рівня доходів населення і національного доходу вони розглядають, перш за все, методи фіскальної та соціальної політики, а також політику бюджетного оздоровлення. Зниження податків і витрат на соціальні виплати, на їхню думку, стимулюватиме виробництво і підвищить рівень національного доходу. А зниження податків на заробітну плату здатне підвищити зацікавленість людини в додатковій роботі, з одного боку, підвищуючи дохід робітника, а з другого — сприяючи зростанню пропозиції.

2. Велику роль у формуванні сучасної економічної політики багатьох держав світу сьогодні відіграють погляди представників монетаризму.

Монетаристи виходять з ідеї про те, що ринкова економіка здатна до саморегулювання, будучи внутрішньо стійкою і стабільною, а всі прояви кризових явищ в економіці пов'язані з державним втручанням у ринковий механізм. Звертаючи увагу на особливу роль грошей у формуванні та розподілі доходів, монетаристи зазначали, що зростання грошових доходів і добробуту населення визначається грошовою політикою держави. Держава здійснює вплив на доходи населення завдяки регулюванню грошового обігу. Довівши прямий зв'язок між приростом поточного доходу і споживанням, М. Фрідмен сформулював гіпотезу про «постійний дохід», який лежить в основі формування схильності до споживання [8]. Плануючи свої витрати, людина керується не поточною величиною доходу, а «постійним доходом», тому завдяки сформованому життєвому стандарту людина не схильна змінювати своє споживання під час зниження доходу. Таким чином, державна грошова політика повинна сприяти формуванню величини постійного доходу населення.

Узагальнивши підходи представників неокласичної традиції, можна відмітити, що в сучасних умовах господарювання вони визнають необхідність певного втручання держави у процес формування доходів населення, але основну роль у цьому, як і в розв'язанні інших економічних проблем, віддають ринкові та його здатності до саморегулювання.

Отже, представники двох ортодоксальних напрямів економічної науки абсолютно протилежно ставляться до регулятивної ролі держави в економіці: одні з них бачать державу основним регулятором економічних процесів у зв'язку з циклічним характером економічного розвитку, впливом монополій і втратою ринком здатності до саморегулювання, а інші, навпаки, орієнтуючись на ринковий механізм, вказують на необхідність обмеження регулятивної дії держави в економічних процесах.

Далі розглянемо економічну концепцію, яка є однією з найбільш популярних і значущих сьогодні, — інституціональну економічну теорію. Треба зауважити, що інституціоналізм — не цілісна концепція, він об'єднує низку концепцій та шкіл, і сьогодні не існує єдиного підходу до їх класифікації. Тому внутрішня структура інституціонального напрямку в сучасній економічній теорії визначається по-різному. Якщо узагальнити основні підходи до визначення цього питання, то можна виділити три основні складо-

ві інституціонального напрямку — це «старий» (традиційний) інституціоналізм, новий інституціоналізм і неоінституціоналізм.

У нашому дослідженні ми зосередимо увагу на підходах представників нового і неоінституціоналізму до визначення міста і ролі держави в регулюванні доходів населення, оскільки вони, на наш погляд, використовуючи певні теоретико-методологічні напрацювання представників «старої» школи, у контексті сучасності вирішують економічні, соціальні, екологічні та інші суспільні проблеми.

Як наслідок різноманітності інституціонального напрямку простежується і диференціація підходів щодо визначення ролі держави в економіці. Більшість представників традиційного і нового інституціоналізму є прибічниками досить активного втручання держави в економічні процеси. Багато з них (У. Мітчелл, Ф. Перру, Дж. Гелбрейт та ін.) виступали за планування економіки, за проведення антикризового регулювання, регулювання зайнятості.

Цікавими є розробки представників французького інституціонально-соціологічного напрямку — Ф. Перру, Ж. Фураст'є, Ж. Ломма. Їхня теорія має прикладний характер, а пропозиції, що були розроблені в її рамках, націлені на подолання економічної відсталості, злиденності, на вирішення соціальних питань. Ця складова політики активного державного регулювання отримала назву державного дирижизму і є однією з основних інституціональних форм державної економічної політики.

Велику увагу ролі держави в економіці приділяють представники теорії суспільного вибору, які мають особливе ставлення до питання про роль держави в економіці. Якщо представники ортодоксальних шкіл — неокласики і кейнсіанці — мають протилежні погляди на це питання, то прибічники теорії суспільного вибору, підкреслюючи той факт, що ринок не здатний ефективно виконувати роль регулятора, не вважають, що це здатна ефективно робити держава. Вирішення цього питання вони вбачають в удосконаленні механізму ухвалення рішень на політичному рівні, розробленні оптимального механізму формування економічної політики.

Дж. Бьюкенен, провідний представник цієї теорії, зосередився на питанні визначення ступеня обмеження державного регулювання і регламентації господарської діяльності.

У своїх напрацюваннях він розглядає три виміри держави в економіці: держава, що захищає;

держава, що виробляє; держава, що координує [9].

Функцією держави, що захищає, є захист прав і свобод усіх громадян суспільства, забезпечення конституційних основ їх взаємодії. Далі держава розширяє свої функції та стає державою, що виробляє. Виконуючи цю функцію, держава виробляє суспільні блага, і, якщо не має стримувальних факторів, може перетворитися в Левіафана за рахунок повного одержавлення суспільних відносин. Подібний негативний вплив державного регулювання пояснюється за рахунок концепції провалів держави.

Розвитком концепції держави, що виробляє, є держава, що координує, в основі якої лежать принцип субсидіарності та контрактна парадигма. Держава повинна виконувати тільки ті функції, з якими не в змозі впоратися інші нижчі інституції. Реалізуючи свої функції, держава має набагато більше можливостей, ніж інші суб'єкти економіки для досягнення суспільного добробуту та цілей суспільства. Тому громадяни, з ціллю максимізації суспільного добробуту, передають частку своїх прав і свобод державі задля того, щоб держава могла реалізувати ті функції, які вона здатна виконувати більш ефективно.

Таким чином, у пошуку механізмів максимізації позитивних і мінімізації негативних наслідків державного регулювання процесу формування та розподілу доходів Дж. Бьюкенен зазначав, що це регулювання повинно здійснюватися згідно зі суспільними потребами, а не переслідувати інтереси певних груп чи осіб і забезпечувати ефективну політику перерозподілу доходів.

Іншим підходом до ролі держави в економіці і суспільстві є теорія «осілого бандита», що була спочатку розроблена М. Олсоном, а потім формалізована М. Мак-Гіром і має назву «модель Мак-Гіра — Олсона» [10]. У цій теорії авторитарна держава порівнюється з «осілим бандитом», який у формі податків примусово відбирає частину доходів населення. Але оскільки цей бандит «осілий», а не «гастролер», доходи населення для нього — постійне джерело добробуту, тому він зацікавлений в їхньому якщо не зростанні, то принаймні постійному рівні.

Таким чином, держава буде прагнути забезпечити населенню порядок, захист прав власності та інші суспільні блага, які тільки вона в змозі забезпечити.

Тобто і в теорії Дж. Бьюкенена, і в моделі Мак-Гіра — Олсона держава виступає в ролі

певного гаранта дотримання прав власності та формування доходів населення, але переслідує держава різні цілі: у першому варіанті — це реалізація прав громадян, а у другому — задоволення інтересів і потреб верхівки влади.

Певною спробою об'єднання двох вищеописаних теорій стала синтетична теорія держави Д. Норта. Згідно з нею всі громадяни розподіляються на групи платників податків, при цьому кожній із груп надаються такі права власності, що забезпечать оптимальний дохід для максимізації податкових надходжень. В обмін на це держава забезпечує виробництво суспільних благ і послуг, які є корисними для всіх членів суспільства, мінімізуючи витрати і використовуючи ефект масштабу, внаслідок чого відбувається зростання доходів усіх суб'єктів господарювання та економічне зростання.

Доказом на користь державного регулювання економічних процесів і, зокрема, формування доходів населення є схильність суб'єктів господарювання до опортуністичної поведінки і максимізації власної вигоди, що вимагає створення державних інституцій, які б формували умови для дотримання цими суб'єктами контрактів і гарантували їхнє виконання. Крім того, суттєвий вплив на формування доходів населення здійснюють сформовані в суспільстві неформальні інститути, поширення негативних форм яких (корупція, владовласність та ін.) свідчить про недосконалість сформованої структури інституціонального середовища і потребує регулювання з боку держави.

Узагальнення огляду теоретичних підходів представників інституціонального напряму ілюструє той факт, що державу вони розглядають як головний інститут, що має можливість здійснювати вплив на процес формування і перерозподілу доходів у суспільстві.

Висновки

1. Аналіз поглядів представників базових економічних концепцій на роль держави в регулюванні доходів населення показав, що в сучасних умовах господарювання представники ортодоксальної та неортодоксальної економічних теорій визнають, що ринок не здатний виконувати функції формування і розподілу доходів одноосібно, певна роль держави в цьому питанні необхідна.

2. Ступінь впливу держави на формування доходів населення може бути різним: це може бути переважно ринковий розподіл під наглядом держави або переважно державний розподіл

доходів, який певною мірою коригується ринком. Методи впливу держави на рівень доходів у суспільстві варіюються залежно від певної теоретичної школи. Це може бути регулювання рівня доходів населення за рахунок політики перерозподілу доходів, регулювання рівня податків, зростання державних витрат та інвестицій, регулювання рівня заробітної плати, кількості грошей в обігу, удосконалення структури сформованих у країні інститутів та ін.

3. Оскільки для сучасної економічної науки характерним є плюралізм наявних теоретичних підходів і концепцій, тому, на наш погляд, потрібно залежно від ситуації, яка склалась, і практики застосування певних методів регулювання

доходів населення використовувати теоретичні і практичні надбання представників різних напрямів сучасної економічної думки.

4. Відмічається певна інституціональна спрямованість сучасної економічної теорії. І якщо в теорії формування і розподілу доходів певний час панувала неокласична концепція, то сьогодні дослідники все частіше звертають увагу на доцільність урахування інституціональних чинників, що впливають на рівень доходів у суспільстві.

Тому в наших дальших дослідженнях ми зосередимося на інституціональних чинниках формування доходів населення і методах їхнього регулювання.

Список використаних джерел

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. — Москва : Дело ЛТД, 1996. — С. 51—136.
2. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики : учебник / Р. М. Нуреев. — Москва : ИНФРА-М, 2014. — 640 с.
3. Дитон А. Великий побег: здоровье, богатство и истоки неравенства / А. Дитон ; [пер. с англ. А. Гуськова]. — Москва : Изд-во Института Гайдара ; Фонд «Либеральная Миссия», 2016. — 368 с.
4. Державне регулювання диференціації доходів населення та його вплив на формування соціально-класової структури в Україні / Н. В. Федірко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2004. — № 4. — С. 356—364.
5. Гордієнко Л. А. Фінансове регулювання доходів населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Л. А. Гордієнко. — Львів, 2011. — 20 с.
6. Кролевец А. А. Государственное регулирование доходов населения в контексте формирования среднего класса : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.03 / А. А. Кролевец. — Донецк, 2010. — 186 с.
7. Приймак З. В. Функціональний розподіл доходів в економіці України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / З. В. Приймак. — Львів, 2015. — 204 с.
8. Friedman M. A Theory of the Consumption Function / M. Friedman. — Princeton : Princeton University Press, 1957. — 243 p.
9. Бьюкенен Дж. Границы свободы. Между анархией и Левиафаном : избр. соч. / Дж. Бьюкенен. — Москва : Таурис Альфа, 1997. — С. 207—444.
10. McGuire M. C. The Economics of Autocracy and Majority Rule: The Invisible Hand and the Use of Force / M. McGuire, M. Olson // Journal of Economic Literature. — 1996. — № 34. — P. 72—96.